

Golam Reza A' wani

ISLAMSKA VIZIJA MIRA I PLATONSKE TRADICIJE

Danas se mnogo govori o miru i pravdi: potrebno je zapitati se zašto u našoj epohi postoji tolika opća briga o ovim temama. Moguće je da je čovječanstvo doseglo novu svijest o uzvišenim vrijednostima mira i pravde. Ali, ako je to slučaj, onda ne bi postojale tolike nevolje, uznemirenosti i nepravde vidljive svuda oko nas. Mnogobrojni protivargumenti koji se mogu naći na današnjoj svjetskoj sceni jednostavno opovrgavaju ovu tvrdnju.

Moglo bi biti da pravi razlog za brigu o miru i pravdi proizilazi iz činjenice da su isti odsutni u nama samima, kao i u našoj okolini. Shodno tome, prirodno osjećamo njihov nedostatak u nama, slično kao kada govorimo o zdravlju kada smo bolesni ili o radosti kada smo u nevolji.

Liječnici upozoravaju da ne možemo govoriti o bolesti ako nemamo jasno znanje o zdravlju. Opet, neki filozofi imaju običaj reći kako bolest nije nešto negativno već, tačnije, odsustvo ili oskudica zdravlja. Na isti način može se tvrditi da je nepravda prije odsustvo, nego negativno stanje pravde - dok su pravda i mir pozitivni karakteristika koja je u prirodi stvari.¹

Kako bi bolje objasnili ontološku prirodu ovih dvaju karakteristika, treba naglasiti da pod ovim pojmovima ne smatramo neku vrstu psihološke dispozicije, u kojem slučaju bi njihove ontološke i epistemičke vrijednosti

---

¹ Suprotno tome, može se tvrditi da je nepravda, daleko od toga da bude odsustvo, ustvari pozitivna, i kao i sve suprotnosti posjeduje svoj egzistencijalni status. Ipak, ovo ne poništava našu tvrdnju da, kao što konstatuju i neki logičari, afirmacija logički prethodi negaciji, čak i ako su ove dvije u određenom smislu povezane. Nužna posljedica ovog argumenta je: znati prirodu nepravde nemoguće je bez znanja o prirodi pravde.

bile umanjene, ako ne i potpuno uništene. Ostavimo psihološke pojmove psiholozima. Svodeći metafizičke i egzistencijalne subjekte na psihološka stanja, oni se oslobađaju svog duhovnog sadržaja, te se relativiziraju do individualnih i subjektivnih stanja.²

Moje razumijevanje da su mir i pravda ontološke karakteristike ugrađene u samu prirodu stvari je više ili manje zajedničko vjerovanje u svim religijama, te na toj osnovi religije i šire ove dvije vrline na kosmičkoj, socijalnoj i individualnoj skali.³

Veliki utemeljitelji religija, bilo da se radi o Mojsiju ili Isusu, Budi ili Poslaniku Muhammedu, bili su nagovijestitelji božanskog mira i pravde čovječanstvu; po mojoj procjeni, ako ikada bude mira i pravde na zemaljskoj kugli, to će biti moguće jedino kroz naklono i metafizičko razumijevanje glavnih svjetskih religija.

U uvodnoj napomeni, htio bih reći da riječ “religija” nije homonim, riječ jednakog izraza a različitog značenja, već sinonim, riječ istog značenja, kao kod primjera gdje riječ “ljudsko biće” koristimo za Davida, Džeka, Meri i sva ostala ljudska bića, muškarce i žene podjednako. U suprotnom slučaju, logika ne bi dopuštala da govorimo o religiji u množini ili da govorimo o mnoštvu religija. Da ne bi bile homonimne, svjetske religije *in essentio* moraju biti iste, naravno, sa mnogim akcidentalnim i eventualnim razlikama.⁴

² Potrebno je procijeniti vrijednost ove pretpostavke da bi se spriječio psihologistički i redukcionistički prikaz ove teme.

³ Vrijedi napomenuti da je u tradicionalnim prikazima teorija o pravdi istaknut značaj onoga što možemo nazvati ontološka ili kosmička pravda, što je veoma rijetko u novijim i savremenim prikazima. Farabi, možda najugledniji politički filozof u islamskim zemljama, gotovo uvijek počinje svoje političke rasprave sa metafizičkim i ontološkim razmatranjima kao što su “stupnjevi *bitka*”, “nužni kontigentni bitak”, “svojstva bitka kao bitka” i tako dalje. Ovo pozitivnim odlikama kao što je pravda daje ontološki i kosmički značaj. Isto, *mutatis mutandis*, može se tvrditi za Platona, Augustina, Aristotela, Ibn Sinu ili Mula Sadru; al-Asfar al-Arba’ah al-agliyyah, Vol 4, str.117, i Vol 9, str.289. Muzaffar izdanje.

⁴ Argument je sljedeći: riječ “religija” nije homoniman pojam, zbog toga što homonimi, kao što su riječ *shir* u perzijskom jeziku, *a’yn* u arapskom ili *butter* u engleskom (mliječni proizvod, udarati) predstavljaju homonime, te se kao takvi koriste u određenom jeziku, isključujući ostale. Primjerice, tri značenja riječi *shir* (mlijeko, lav i slavina), zajedno se ne mogu naći ni u jednom od ostalih jezika. Dakle “religija” je sinonim u svim jezicima. Sinonimima nazivamo riječi uglavnom onda kada posjeduju istu suštinu koju dijele i u kojoj učesvuju svi pojedinci; u suprotnom bi se radilo o homonimu. Ako je riječ “religija” ispravno korištena, ona, *mutatis mutandis*, posjeduje istu suštinu, i ono što ovdje tvrdimo za islam, sa nekim izuzecima se također može primijeniti i na ostale religije. Za elaboraciju ove teze vidjeti Frithjof Schuon, *The Transcendent Unity of Religions*, Faber and Faber, London 1953.

S tim na umu ću raspraviti vrlo kratko neke metafizičke pretpostavke o miru i pravdi u religijama, s posebnim naglaskom na islam. Prije svega, ako potražimo ontološki izvor mira i pravde, naći ćemo ga nigdje drugo nego u Izvoru svog postojanja, u različitim religijama drugačije imenovanom kao: Jahva Elohim, Allah, Bog, Nebesa i slično. U svim religijama, mir je obilježje i dar s neba i može se naći u usklađenju sa božanskim i pomirenju sa izvorom svog postojanja. U islamu, mir i pravda nalaze se među najljepšim Božijim imenima:

*On je Allah – nema drugog boga osim Njega, Vladar, Sveti, Mir, Onaj koji svakog obezbjeđuje, Onaj koji nad svim bdi, Silni, Uzvišeni, Gordi, hvaljen neka je Allah, On je vrlo visoko iznad onih koje mu smatraju ravnim.*⁵

Ovo znači da zbog Njegove kvalitete *al-Latif* (Blagi), Njegova odlika mira je sveprožimajuća.⁶

Religije posmatraju u drugačijem svjetlu postojanje kosmosa i čovječanstva što miru i pravdi također daje različite nijanse značenja. U religijama, ono što općenito zovemo bitak, koncipiran je u različitim nazivima.

U Kur'anu se rijetko čuje riječ bitak. Kur'anski izraz za ovaj pojam je Božanska milost (Rahmah) i zapravo je, pored časnog imena Allaha jedno od najobuhvatnijih Božijih imena:

*Reci: "Zovite 'Allah? Ili zovite 'Milostivi', a kako Ga god budete zvali, njegova imena su najljepša."*⁷

*..a milost Moja obuhvaća sve..*⁸.

Tako se sa sigurnošću može reći da je svaka stvar u svemiru izraz i očitovanje Božanske *Rahmah*, odnosno sveobuhvatne Božanske milosti.⁹ Iz istog korijena izveden je još jedan Božanski atribut, Rahim, koji se obično prevodi kao *Svemilosni ili Samilosni* a označava posebnu milost Božiju za vjernike, za razliku od nevjernika koji su je lišeni.

⁵ Kur'an Časni, LIX:23.

⁶ U Kur'anu Časnom, Božanske osobine su istaknute, kao što navedeni ajet svjedoči. I *Bog je Adema naučio svim imenima* (11:31) znači da čovjek, kao Božiji namjesnik u sebi već posjeduje sve božanske osobine, uključujući mir i pravdu.

⁷ Kur'an Časni, XVII.

⁸ Kur'an Časni, VII:156.

⁹ Ovo se manje-više odnosi na sve druge religije. Naprimjer, u hinduizmu, ono što mi jednostavno zovemo "biće" je povezano s nazivom *sub* (bitak), *chit* (svijest) i *ananda* (vrhovno blaženstvo). Drugim riječima, to su tri aspekta iste stvarnosti. Iz tradicionalne vjerske perspektive, ova tri unutarnja aspekta stvarnosti ne smiju biti odvojena. Vidi: S.H. Nasr, *Knowledge and the Sacred*, Crossroads Publishing Co., New York, 1981, prvo poglavlje.

Sakinah ili unutarnji mir je sastavni dio vjere i znak Božanske milosti.¹⁰
*On uliva smirenost u srca vjernika, da bi još više učvrstili vjerovanje koje već imaju.*¹¹

Unutarnji mir i spokoj nalaze se među prirođenim obilježjima islama. Riječ “islam” koja se obično prevodi kao “predavanje, predanost”, dolazi iz arapskog korijena *Slm* (mir) i znači pomiriti se. Islam nije samo predati se Božijoj volji već se takođe izmiriti sa svim u univerzumu, biti u harmoniji sa svim stvorenjima i sa svima bližnjima. Štaviše, riječ kojom se muslimani pozdravljaju je *Salamun Alaykum*, ili mir s vama.

Takođe, jedan od epiteta raja u Kur'anu je “boravište mira” (*Dar as-Salam*), očito zato što tu caruje Božanski mir: *U njima neće slušati prazne besjede ni govor grešni, nego samo riječi: “Mir, mir!”*¹²

K tome, Allah poziva sve ljude u boravište mira. Svi vjernici se pozivaju u Božiji mir: *O vjernici, živite svi u miru i ne idite stopama šejtanovim; on vam je, zaista, neprijatelj otvoreni.*¹³

Ponavljamo, On nije nepravedan prema svojim slugama¹⁴, ne odobrava nepravedne¹⁵ i ne vodi nepravedne ljude.¹⁶ Postoji bliska veza između božanskog vođstva i ostvarenja pravde (*adl*) i vezana je uz pojam *sidq* (čestitost, iskrenost), u odnosu na ostvarenje Božije riječi: *Riječi Gospodara tvoga su urhunac istine i pravde; Njegove riječi niko ne može promijeniti....*¹⁷

U drugim kontekstima pravda je povezana sa pojmom *haqq*, što znači istina i realnost i ustvari je jedan od Lijepih Božijih Imena.¹⁸ Komentatori Kur'ana, kao što je Baydawi, ovaj pojam tumače kao istinu, mudrost i mjeru.¹⁹

Nevjernici pokazuju agresivnost i stvaraju korupciju na svijetu, ali ako su skloni miru, Proroku je zapovijedeno da bude sklon miru i svoje povjerenje

¹⁰ U sufizmu, ova dva aspekta Božije milosti su povezana sa dva luka – silazni, spuštajući (*gaus-i-nozool*) i uzlazni – uzdižući (*gaus-i so'oud*).

¹¹ Kur'an Časni, XLVIII:4.

¹² Kur'an Časni, LVI: 25-26.

¹³ Kur'an Časni, II: 208.

¹⁴ Kur'an Časni, III: 182.

¹⁵ Kur'an Časni, 111:57, 111:42.

¹⁶ Kur'an Časni, XXVII:50, LXI:7, LXII:5.

¹⁷ Kur'an Časni, VI:15.

¹⁸ Kur'an Časni, XIV:19, XVI:3, XXXIX:5.

¹⁹ Baydawi, Anwar al-Tanzil under the quoted verse: Majid Fakhry, Ethical Theories in Islam, E. J. Brill.

stavi u Boga;²⁰ opet, vjericima je zapovijedeno da ne posustaju pozivajući na mir.²¹ Na Isusa Krista se aludira kao na primjer Božanskog mira: *I mir neka je s njim na dan kad je rođen, na dan kad će umrijeti i na dan kad će uskrsnuti.*

Prije početka naše rasprave o pravdi, bacit ćemo površan pogled na ideje u filozofiji Platona koji je opsežno pisao o ovoj temi i u čijem se magnum opusu *Politeria* ili *Republika*, nalazi podnaslov *O Pravdi (oeri dikaiosyne)*. Ovo je vrlo značajno za naše diskusije s obzirom na činjenicu da su sve abrahamske religije u svom historijskom razvoju imale susret sa grčkom filozofijom, naročito sa Platonom.²²

U platonskoj filozofiji postoji paralelizam odnosno, metafizička podudarnost, između mikrokozmosa i makrokozmosa s jedne strane, te između čovjeka i države s druge. Dakle, ovdje ćemo napraviti vrlo kratku raspravu o pravdi u čovjeku i zbog sažetosti se odreći rasprave o pravdi u državi i kosmosu prvenstveno jer je, prema Platonu, pravda u državi ista kao pravda u čovjeka, ali "writlarge" (referenca na Platonovu *Republiku* gdje opisuje državu kao pojedinca, samo veću i lakšu za ispitati) a možda u kosmosu "writ the largest" (superlativ od writlarge). Platonova šema vrline temelji se na trojnoj podjeli duše, gdje je svaka vrлина ukupna suma jednog od tri uzdužna nivoa u hijerarhiji duše, dok je pravda vrhunac i ishod tih triju kreposti. Prema Platonu, donji dio tijela je mjesto čulnih sposobnosti koje kao pohlepni konj halapljivo proždire sve što je na raspolaganju i ometa dušu od njenog leta prema nebu. Sposobnost plahovitosti je smještena u prsima, a najuzvišenija sposobnost duše, intelektualna, obitava u glavi i zbog svoje plemenitosti je odvojena od ostatka tijela vratom. *Demiurge*, (platonška škola filozofije ga spominje kao biće odgovorno za kreaciju fizičkog univerzuma) se sa velikom pažnjom pobrinuo da se glava ili intelekt ne trebaju miješati sa ostatkom tijela.²³ Po Platonu, svaka od ovih sposobnosti posjeduje i svoju karakterističnu

²⁰ Kur'an Časni, VIII:61.

²¹ Kur'an Časni, XLVII:35.

²² Izdvojili smo Platona za raspravu o pravdi u grčkoj filozofiji, prvo, zbog njegove opsežne obrade ove teme u svojim dijalozima, a posebno u *Republici*: drugo, jer je bio poznat kao "Božanski Platon" od strane muslimanskih mudraca kao što su Farabi, Suhrawardi, Ibn Arabi i Mulla Sadra (Aristotelu je uskraćen ovaj epitet), treće, jer se Aristotel pojavio kasno na filozofskoj sceni u ove tri sestre-civilizacije, pogotovo u kršćanstvu.

²³ Ta trojna podjela sposobnosti duše i njihovih pripadajućih vrlina prevladava u etičkim teorijama među islamskim filozofima morala. Za primjer vidjeti: Majid Fakhry, *Etičke Teorije u Islamu*, E. J. Brill, Leiden, 1991, str. 64.

vrlinu; vrlina čulnih sposobnosti je umjerenost ili samokontrola (*Sophrosyne*) koja omogućava duši da prevlada razvratnost i blud. Vrlina koja pripada plahovitosti je hrabrost (*Andreia*) koja nije slijepa nesmotrenost, već pravilno korištenje ove sposobnosti, u skladu s presudama intelekta. Vrlina koja pripada intelektualnoj sposobnosti je *Sophia* ili Božanska mudrost koja omogućuje duši da se uspne na viziju ideje Dobra u nebeskom carstvu, spekulira o vječnim arhetipovima zemaljskih stvari u nižoj sferi, razmišlja o iskonskim idejama u svemiru i stječe realna i apsolutna znanja promatrajući vječne uzore u nebeskom carstvu. Pravda (*Dikaiosyne*) nije moguća bez posjedovanja vrlina, a posebno bez sposobnosti i realizacije mudrosti, jer ako pravda znači postaviti sve na svoje pravo mjesto, njena realizacija je nemoguća bez najviše vrste znanja, tj. filozofije, i to u Platonovom razumijevanju tog pojma. Pravda, u pravom smislu riječi, može biti ostvarena samo kada intelektualne sposobnosti imaju vrhovnu vlast u čovjeku, mudro dominirajući nad čulnim i plahim dušama. Pravda, po Platonu, bilo politička ili etička, nemoguća je bez realizacije vrlina. Farabi, jedan od najvećih političkih filozofa islama, intenzivno se bavio ovim pitanjima u svojim mnogobrojnim djelima, posebno u knjizi *Ideje stanovnika vrlog grada*.²⁴

Pravda u državi, prema Platonu, ostvarena je onda kada pravi filozofi postanu vladari ili kada vladari postanu filozofi. Samo kraljevi-filozofi mogu zaštititi premoć pravde u državi; druge dvije grupacije u zajednici, s jedne strane branitelji (koji predstavljaju plahoviti duh države) a s druge obrtnici, poljoprivrednici i trgovci (koji predstavljaju čulni duh države) trebaju služiti kao pomoćni uređaj kralju-filozofu koji zastupa intelektualni duh u državi.

Sa islamskog stanovišta, pravda, kao i sve druge u svijetu prisutne savršenosti, je Božanski atribut. Neki muslimanski mudraci i teolozi smatraju je najočitijom od svih Božanskih osobina dotle da su neki od njih vjerovanje u Božiju pravdu postavili kao jednu od odredaba islamske vjere.²⁵ Prema islamskim izvorima, Božija pravednost se očituje u svemu; prema muslimanskim mudracima-filozofima, *adl* ili pravda je jedan od *Being qua Being* atributa, a prema izreci koja se pripisuje Poslaniku, "Pravdom su nebo i zemlja stvoreni i održavani."

²⁴ Farabi, *Kitab Ara'ahl al-Madinah al-Fadilah*, urednik al-Bir Nasri Nadir, Dar al-Mashriq, Bejrut 1991.

²⁵ Kao u slučaju Mu'tazilita i šiitskih teologa koji su vjerovanje u Božiju pravdu načinili jednom od obaveznih odredaba vjere.

Što se tiče socijalne i političke pravde, Božiji Poslanik napravio je slijedeće opažanje, koje predstavlja jednu od osnova islamske političke teorije: "Politički autoritet (dosl. kraljevstvo - al-Mulk) može se održati sa sumnjom, ali nikada sa nepravdom."

U Kur'anu Časnom, pravdi je dat veliki značaj, a obilje ajeta propisuje vrlinu pravičnosti u teoriji i praksi. U 15. ajetu 42. sure Božijem Poslaniku je zapovijedeno da uspostavi pravdu među vjernicima. U drugoj suri, vjernicima je naređeno da budu jamci pravde i svjedoci Boga, jer pravednost približava čovjeka bogobožnosti.²⁶ Treba govoriti pravedno, čak i ako je protiv sebe ili svog bližnjeg.²⁷ Praktikovati pravičnost znači ispuniti Božiji zavjet.²⁸ Uručiti naslijeđa njihovim vlasnicima ili prosuđivati pravedno među ljudima je Božija zapovijed primjenjiva za sve vjernike.

Božijem Poslaniku je naređeno da bude pravedan u svojim presudama: *....a ako im budeš sudio, sudi im pravedno, jer Allah voli pravedne.*²⁹ Vjernicima je opet zapovijedeno da budu pravedni pri mjerenju.³⁰ Savršene su riječi Božije u istinitosti i pravdi: niko ne može promijeniti njegove riječi.³¹ Najviši ogranak znanja, koji je potvrda o Božanskom jedinstvu, pripada samo onim učenjacima koji su ispravni i pravedni: *Allah svjedoči da nema drugog Boga osim Njega, - a i meleki i učeni -, i da On postupa pravedno.*³² *Mi ćemo na Sudnjem danu ispravne terezije postaviti.*³³

I na kraju, Bog je po poslanicima poslao Knjigu, da bi ljudi mogli utvrditi pravdu. Ovo su samo neke među mnogobrojnim surama koje se odnose na pitanja pravde i jednakosti u Kur'anu Časnom.

Pitanje koje se sada postavlja je: da li su mir i pravda međusobno povezani? U Platonovom smislu, moglo bi se reći da je mir jedan aspekt vedrine i spokoja koji proizilazi iz ritma i ljepote svijeta uređenog Božijom mudrošću i pravdom. Neki sufijski metafizičari bi mogli reći da su mir i pravda dva aspekta Božanskih osobina: prvi pripada aspektu ljepote (*Jamal*), a drugi aspektu strogosti (*Jalal*). Prema nekim sufijima, kao što je Ibn Arabi,

²⁶ Kur'an Časni, V:8.

²⁷ Kur'an Časni, VI:52.

²⁸ Ibid.

²⁹ Kur'an Časni, V:42.

³⁰ Kur'an Časni, VI:152.

³¹ Kur'an Časni, VI:116.

³² Kur'an Časni, III:18.

³³ Kur'an Časni, XXI:47.

pravda posjeduje najviši status među Božanskim svojstvima i dovodi do sklada i ravnoteže između Božanskih osobina tako da one međusobno ne povređuju njihove odgovarajuće granice.³⁴

S druge strane, treba naglasiti da, po muslimanskim mudracima, realizacija pravde nije izvediva osim na temelju stvarnog znanja, odnosno prosvjećene mudrosti.³⁵ Ovo vrijedi, kako u Bogu, tako i u ljudima. Pravедnost i mudrost nisu homonimni pojmovi u Bogu i ljudima; one mogu biti omogućene pod uslovom da su epistemičke i intelektualne sposobnosti već utvrđene. Ne može biti pravde, bez gnoze (*ma'rifah*) i intelekta. To je razlog zašto su protivnici ideje pravde u religijama sljedbenici antiintelektualnih i antiracionalnih trendova, kao što su, naprimjer, fideisti, volutaristi i kazuisti.³⁶

“Vrhovno znanje” koje dovodi do utvrđivanja i realizacije mira i pravde je moguće steći na dva načina i ovdje zakon *tertium non datur* (princip gdje se tvrdi da je svaka pretpostavka ili tačna, ili je tačna upravo njena suprotnost) nailazi na veoma dobar primjer. Takvo znanje može biti stečeno kroz umnu i prosvjećenu mudrost velikih filozofa-mudraca helenske, helenističke, jevrejske, kršćanske i muslimanske tradicije predstavljene figurama kao što su Platon, Aristotel, Filon, Plotin, Sveti Augustin, Sveti Toma, Farabi, Ibn Arabi, Ibn Sina, Suhrawardi, Mulla Sadra, Majmonid i slični; ili kroz učenja osnivača velikih religija kao što su Mojsije, Isus, Poslanik Muhammed, Buda, pisci svetih hinduističkih tekstova, Konfučije, Lao-Ce i sličnih, pod uslovom da se njihova učenja tumače i interpretiraju ezoterički i u skladu sa tajnom doktrinom svojstvenoj unutarnjoj logici navedenih religija i srodnih svetih tekstova. Jedno od najvećih uspjeha abrahamskih religija, koje je od posebnog značaja u cijelom svijetu danas, je pomirenje ovih dvaju trendova: to jest,

³⁴ O diskusiji Božijih Imena povezanih sa Božanskom pravdom pogledati Qaysari-jev uvod na *Fusus al-hikam* od Ibn Arabi-ja, poglavlje 2.

³⁵ Pravda bilo kojeg poretka: metafizička, kosmička, socijalna ili etička, pretpostavlja znanje povezano sa tim poretkom, a naročito znanje iskonske prirode tj. prosvjećene mudrosti. Ovo je važno jer postoje određene škole filozofije i teologije koje su uprljale, odrekle se, ili jednostavno odbacile ulogu znanja u problemu pravosuđa.

³⁶ Kod fideista se misli na one koji naglašavaju ulogu vjere na štetu rasuđivanja ili intelekta. Kod volutarista, na one koji daju prednost ljudskoj ili Božijoj volji na štetu znanja i mudrosti, dok je kazuist neko ko se drži doslovnog značenja riječi, na štetu duha. Ova tri antiracionalistička žanra su bila, i jesu zastupljena u religijama.

pomirenje prosvjećene filozofije spomenutih tradicija i *hikmah* (Božanske Mudrosti) religija Knjige, Proroka, mudraca i svetaca.³⁷

Kao posljednju primjedbu, želio bih naglasiti da filozofija kao način za postizanje istine nije podesna za sve, već je namijenjena eliti, dok su religije namjenjene za mase, uključujući naravno, i elitu. Znači li ovo da religije čine prosvjećenu filozofiju besmislenom i suvišnom? Nikako: prosvjećena filozofija nam uvijek omogućava da razbijemo ljusku i prodremo u samo jezgro, dok bi u nedostatku iste samo ostajali na periferiji znanja o objavi.

Na kraju, želio bih izvesti konačni zaključak iz svih navedenih pretpostavki: da su globalni mir i pravda nemogući bez prosvjećenog razumijevanja svjetskih religija kao takvih i bez uzajamnog razumijevanja i saradnje religija uz saznanje da sve one imaju zajednički poziv: spasiti čovječanstvo praksom vrline, ljubavi i postizanjem istine te ga povezati ponovo sa nebeskom milošću ■

S engleskog preveo: Emin Bašić

---

³⁷ Jedna od ironija Božanske providnosti je da je taj susret bio moguć u matrici abrahamskih religija. *Nauka objavljene religije* (ilm-i Kalam) je također plod takva susreta.